

УДК 355.01

КОРЖ І.Ф., головний консультант секретаріату Комітету Верховної Ради України
з питань національної безпеки і оборони

ДЕРЖАВНА БЕЗПЕКА: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО СИСТЕМИ СКЛАДОВИХ ПОНЯТТЯ

***Анотація.** В дослідженні порушується питання методологічних підходів до визначення поняття “державна безпека”, його співвідношення з поняттям “національна безпека”, розкривається система його складових, насамперед, через загально визнані основні ознаки держави.*

***Ключові слова:** національна безпека; державна безпека; безпека держави; внутрішні і зовнішні загрози; національні інтереси та цінності.*

***Аннотация.** В исследовании поднимается вопрос методологических подходов к определению понятия “государственная безопасность”, его соотношение с понятием “национальная безопасность”, раскрывается система его составляющих, прежде всего через общепризнанные основные признаки государства.*

***Ключевые слова:** национальная безопасность; государственная безопасность; безопасность государства; внутренние и внешние угрозы; национальные интересы и ценности.*

***Summary.** The study raises the question of methodological approaches to the definition of “state security”, his relationship with the concept of “national security”, reveals its system components, primarily through the main features of state recognized.*

***Keywords:** national security, state security, security of the country, internal and external threats, national interests and values.*

Як зазначає В.Г. Пилипчук, і з цим доцільно погодитися, дослідження теорії забезпечення державної безпеки та відповідного понятійного апарату – дуже важливий напрям наукової діяльності з погляду становлення і подальшого розвитку загальнодержавної системи забезпечення національної безпеки в цілому та державної безпеки зокрема. З огляду на зазначене дискусійною науковою темою до цього часу залишається питання щодо визначення дефініції терміну “державна безпека”. Як свідчить історіографічний аналіз, це є одним із ключових напрямів наукової розвідки у сфері безпеки. Існують різні підходи щодо розкриття складових цього терміну. Завданням цього дослідження є прагнення розкрити систему складових цього поняття з гуманістичної точки зору.

Оскільки в Україні та в країнах-членів СНД, ЄС і НАТО більш поширеним є поняття “національна безпека”, тому через призму цього поняття і доцільно, на нашу думку, розглядати систему складових поняття “державна безпека”.

Проблематика національної безпеки зародилася в США в середині минулого століття. Спочатку згадане поняття використовувалося в Європі як синонім обороноздатності держави і під нею розуміли, насамперед, воєнну та політичну безпеку. Однак на початку 90-х років в наукових дослідженнях та в літературі проблему “національної безпеки” починають розглядати з різних сторін. Так, Е.І. Скакун під цим поняттям розуміє стан, який забезпечує достатню економічну та воєнну міцність нації для протидії ... загрозам для її існування, які виходять як від інших країн, так і з середини країни. На думку Н.О.Ушакова, національна безпека – реальна спроможність бути вільними від зовнішньої небезпеки. А колишній міністр оборони США Г. Браун зазначав, що національна безпека – це здатність зберігати фізичну цілісність й територію,

підтримувати економічні відносини з іншими країнами світу, на різних рівнях захищати від зовнішнього негативного впливу свої інститути та систему управління, контролювати свої кордони [1, с. 27].

Дослідники Європейського Центру з питань вивчення питань безпеки ім. Дж. К. Маршалла (Німеччина) вважають, що національна безпека це загальний термін, який включає як поняття національної оборони, так і відносини країни з іноземними державами. Зокрема, умови, які створюються воєнною та оборонною перевагою над будь-якою країною чи групою країн, або сприятливою позицією в міжнародних відносинах, або ж рівнем обороноздатності, що надає можливість успішно відбивати ворожі або підіривні дії як в середині країни, так і зовні, за допомогою секретних і несекретних засобів. А Закон “Про національну безпеку” прийнятий Конгресом та підписаний 26 лютого 1947 року Президентом США Г. Труменом, визначав національну безпеку як інтеграцію питань внутрішньої, зовнішньої та воєнної політики в інтересах вироблення урівноваженого підходу до вирішення проблеми використання США різних засобів – воєнних і невоєнних у своїй зовнішній політиці для забезпечення власної безпеки. Тобто акцент робиться на зусиллях США в зовнішній сфері [1, с. 27 – 30].

В Україні термін “національна безпека” появився в 1992 році. Його дефініція в законодавчому порядку була визначена у Концепції (Основах державної політики) національної безпеки України [2], в якій зазначалося, що національна безпека є стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, що є необхідною умовою збереження та примноження духовних і матеріальних цінностей. Головними об’єктами національної безпеки визначалися: громадянин, його права і свободи; суспільство, його духовні та матеріальні цінності; держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність кордонів.

Більш чіткіше визначення терміну “національна безпека” було дано в Законі [3] від 2003 року: національна безпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам. Як видно з наведеного, в основу визначення згаданого поняття покладено такі критерії, як: стан захисту; забезпечення сталого розвитку; протистояння загрозам національним інтересам. Там же розкриваються національні інтереси України, які полягають у життєво важливих матеріальних, інтелектуальних і духовних цінностях Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, та у визначальних потребах суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток. Загрозами національній безпеці законодавець визначив наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України.

Проблемам “національної безпеки” в Україні приділяло увагу значна кількість дослідників. Так, О.М. Гончаренко, Е.М. Лисицин, В.Б. Вагапов схильні вважати, що національна безпека – категорія, яка характеризує ступінь (міру, рівень) захищеності життєво важливих інтересів, прав та свобод особи, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз або ступінь відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям суспільства та держави [4]. Таким чином, найбільшого поширення і схвалення отримує методологічний підхід, згідно з яким її першооснову складають інтереси окремих людей, з яких витікають інтереси суспільства та держави в цілому. При цьому держава розглядається як інструмент, за допомогою якого забезпечуються найкращі умови для розвитку особи, суспільства і самої держави, а узагальнена схема

вирішення проблем національної безпеки на досягнутому рівні розвитку її теорії ґрунтується на трьох базових елементах: інтереси – загрози – захист [5, с. 8].

Термін “національна безпека” складається з двох складових: прикметника “національна” і “безпека”. Категорія “національна” пов’язана, насамперед, з поняттям “нація”. Як зазначає С.Г. Кара-Мурза [6], поняття нація набуло важливого значення для життя і самосвідомості народів, особливо великих держав. В уявленні, що притаманно формаційному підходу, нація є вища стадія розвитку етнічних спільнот, що відповідає умовам індустріального суспільства. В останні чотири віки нація і належність до неї (національність) були важливою ознакою соціальної класифікації.

При розгляді питання забезпечення безпеки України як держави, як суб’єкта міжнародного права, то, на нашу думку, буде цілком логічно, з огляду на внутрішньополітичну ситуацію, що склалася в Україні в частині проблемності становлення єдиної української нації, вживання не терміну “національна безпека”, а терміну “безпека України”. Термін “безпека України”, за своїм змістом, є фактично синонім терміну “національна безпека”, тобто синонім терміну “безпека держави” у широкому розумінні цього слова, який має охоплювати фактично усі складові поняття “національний”. Це, свого роду, “недорозвинутий”, “недостиглий” термін по відношенню до терміну “національна безпека”, і у своєму розвитку передує останньому. Зазначені терміни за змістом відрізняються лише державоутворюючими етносуб’єктами: у терміні “безпека України” – це народи України, тобто це спільнота, що складається з різних етносів, які мають свої етнічні інтереси і при їх відстоюванні апелюють як до державних органів всередині держави, так і до міжнародних інституцій; а у терміні “національна безпека” згаданим етносуб’єктом є Українська нація, в класичному розумінні цього слова, з єдиними національними інтересами, національною метою та національною ідеєю. Тому цілком зрозуміло, що термін “національна безпека” вживається в державах, в яких вже склалася нація, навіть з федеративним устроєм (Великобританія, США, Німеччина тощо).

Зазначимо, що існуючі та ймовірні виклики, ризики, небезпеки і загрози в більшій чи меншій мірі, але впливають на стан функціонування соціальної системи. Їх неможливо повністю нейтралізувати чи усунути. Вони існували і будуть існувати, по-різному впливаючи як на соціальну, так і інші системи, у тому числі і на питання існування життя на Землі. Мова може йти лише про рівень їхнього впливу на оточуюче середовище та масштаби наслідків цього впливу. Людина в цьому світі, з наявною кількістю небезпек в екологічній, енергетичній, космічній тощо сферах, відчуває себе мало захищеною, не спроможною подолати існуючі небезпеки, оскільки не володіє необхідного для цього сумою знань про навколишнє середовище та необхідними засобами їх нейтралізації. Тому цілком виправданим є сумнів щодо зазначеного в Законі [7] оптимістичного визначення терміну “національна безпека” – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

На нашу думку, до визначення згаданого терміну необхідно підходити об’єктивніше, з урахуванням знань людства про навколишнє середовище та свою спроможність відповідним чином впливати на нього. З урахуванням зазначеного пропонується наступне визначення терміну “безпека України”: це збалансований стан функціонування людини, суспільства і держави, за якого існуючі суспільні правовідносини направлені на прогнозування, попередження, своєчасне виявлення та мінімізацію впливу існуючих та потенційних викликів, ризиків, небезпек і загроз або

уникнення їх, як всередині держави, так і за її межами, що дозволяє зберегти систему людських, суспільних та державних цінностей і забезпечити подальший їх розвиток.

Враховуючи викладене вище, можна зазначити, що безпека України, як системне макроутворення, має відповідну структуру. Сутність системного підходу полягає в тому, що діяльність особи, суспільства та держави щодо забезпечення безпеки України розглядається як відкрита динамічна система в сукупності її найважливіших внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків. Особистість, суспільство та держава, об'єднуючись у процесі вирішення завдань забезпечення безпеки України, спрямовують свої зусилля на отримання бажаного результату при реалізації власних інтересів. Взаємозалежність, взаємозв'язок цих інтересів визначають зміст та характер взаємовідносин між компонентами системи, її структуру і функції, а також конкретні завдання щодо підтримання керуючого процесу на визначеному рівні або зміні його стану [5, с. 20].

Безпеку України можна поділити на дві великі підсистеми – зовнішню і внутрішню, а також на три основні її об'єкти: особистість, її права і свободи; суспільство, його матеріальні і духовні цінності; держава, її основні ознаки. Під внутрішньою безпекою необхідно розуміти збалансований стан функціонування людини, суспільства і держави, за якого існуючі суспільні правовідносини направлені на прогнозування, попередження, своєчасне виявлення та мінімізацію впливу існуючих та потенційних викликів, ризиків, небезпек і загроз в середині держави, або уникнення їх, що дозволяє зберегти систему суспільних та державних цінностей і забезпечити подальший їх розвиток. А під зовнішньою безпекою необхідно розуміти збалансований стан функціонування людини, суспільства і держави, за якого існуючі суспільні правовідносини направлені на прогнозування, попередження, своєчасне виявлення та мінімізацію впливу існуючих та потенційних за межами держави викликів, ризиків, небезпек і загроз, або уникнення їх, що дозволяє зберегти систему суспільних та державних цінностей і забезпечити подальший їх розвиток.

Застосовуючи об'єктовий принцип, можна виділити три великих види безпеки, які у своїй сукупності і системності складають безпеку України (безпеку держави): державна безпека; суспільна безпека і безпека особистості (людини і громадянина). Ці поняття співвідносяться з безпекою України, як видове до родового, тобто безпека України є поняттям родовим, а зазначені види – видовим поняттям.

Оскільки життєдіяльність будь-якого суспільства здійснюється у різних сферах, на кожному з яких можлива дія того, чи іншого фактору, існування тієї, чи іншої загрози, безпеку України можна поділити на так звані “галузеві” її підвиди: політичну, економічну, воєнну, екологічну, технологічну, інформаційну, енергетичну, продовольчу та інші безпеки. Так, згідно із статтею 8 Законом України “Про національну безпеку України” [7], діяльність усіх державних органів має бути зосереджена на прогнозуванні, своєчасному виявленні, попередженні і нейтралізації зовнішніх і внутрішніх загроз національній безпеці, захисту суверенітету і територіальної цілісності України, безпеки її прикордонного простору, піднесенні економіки країни, забезпеченні особистої безпеки, конституційних прав і свобод людини і громадянина, викоріненні злочинності, вдосконаленні системи державної влади, зміцненні законності і правопорядку та збереженні соціально-політичної стабільності суспільства, зміцненні позицій України у світі, підтриманні на належному рівні її оборонного потенціалу і обороноздатності, радикальному поліпшенні екологічної ситуації. Зазначене має здійснювати за відповідними напрямками у різних сферах життєдіяльності.

На нашу думку, в Україні доцільно вживати термін “безпека держави” в широкому розумінні цього слова, тобто безпека України. У вузькому ж розумінні цього слова

термін “безпека держави” має застосовуватися до держави, як політичної системи влади з притаманними їй основними ознаками, що розглядатимуться нижче.

Поняття “держава” означає, в першу чергу, політичну систему влади, яка встановлюється на певній території. Як зазначається в науковій літературі [8], держава має суверенітет (державний; від французького *souverainete* – верховна влада) – це не відчужена юридична якість незалежної держави, яка символізує його політико-правову самостійність, вищу відповідальність і цінність як первинного суб’єкта міжнародного права; необхідне для виключного верховенства державної влади і яке передбачає не підпорядкованість владі іншої держави; яке виникає або зникає внаслідок добровільної зміни статусу незалежної держави як цільного соціального організму; обумовлене правовою рівністю незалежних держав що лежить в основі сучасного міжнародного права. Іншими словами, суверенітет означає, що всі правила на території держави встановлюються самою нею, і лише нею. Держава без суверенітету не є державою, а є або колонією, або складовою іншої держави.

Поняття держави є настільки складним і древнім, як і сама держава. До цього питання постійно звертаються філософи, політики і юристи різних країн. Нині в науці існують різні визначення терміну “держава”, як в широкому, так і вузькому розумінні цього слова. Найбільш прийнятним сучасним визначенням держави є його визначення в якості організації політичної влади, необхідної для виконання як класових завдань, так і загальних справ, що витікають із природи всякого суспільства. Це визначення більш точно за інші визначення характеризує не лише поняття, але й соціальне призначення держави як інституту, що обслуговує інтереси як класів і груп, що знаходяться при владі, так і самого суспільства [9, с. 42; 10, с.120].

Протягом всієї історії розвитку людства являючись ключовим явищем і поняттям політичного життя, політичної теорії і практики різних країн, держава як інститут або організація завжди відрізнялась від додержавних (які існували до неї) і недержавних (які існували поряд з нею) інститутів і організацій своїми специфічними ознаками і рисами. Які ж ці специфічні ознаки і риси?

В загальній теорії держави і права виділяються наступні основні ознаки і риси держави, які є, свого роду, державоутворюючими:

– наявність апарату влади і управління, який складається з особливої прошарку людей, основною діяльністю яких є виконання владних та управлінських функцій. Основними складовими частинами державного апарату є органи влади, органи управління, суду, прокуратури тощо;

– наявність апарату легального примусу: збройні сили, розвідка і контррозвідка, установи і заклади примусового характеру (поліція, тюремні та кримінально-виправні установи тощо). Державна влада, яка здійснюється органами держави отримала назву “публічна влада”. Публічну владу здійснює державний апарат, який складається з чиновників, для яких робота в ньому є професією. А публічною влада є тому, що, не співпадаючи з суспільством, виступає від його імені, від імені усього народу та умовно поділяється на законодавчу, судову та виконавчу гілки;

– розподіл населення за територіальними одиницями (територіальна організація суспільства). В них породжується громадянство і яке полягає у наявності взаємних прав та обов’язків. Це просторова організація (територіальна структура) життя людей, яка склалася на певному етапі соціально-економічного розвитку і включає в себе: розміщення населення та галузей виробничої і невиробничої сфер, природокористування; територіальний розподіл праці; територіально-політичну та адміністративно-територіальну організацію держави;

– наявність суверенітету (француз. *Souveraineté* – верховна влада) – виключне верховенство, сукупність верховних прав, які належать державі або його главі, і передбачає її повну незалежність. Іншими словами, суверенітет означає, що всі правила на території держави та у міжнародних справах встановлюються нею самою, оскільки за інших умов це не є держава, а є колонія або складова частина держави;

– наявність та реалізація виданих компетентними органами загальнообов’язкових юридичних норм, які регулюють суспільні відносини та забезпечують здійснення прийнятих згаданими органами рішень – національне право (законодавство);

– наявність грошової системи, системи позик, оподаткування та фінансового контролю;

– має формальні реквізити – офіційні символи: прапор, герб, гімн; пам’ятні дати, правила офіційної поведінки громадян, традиції, форми звернення один до одного і вітання [10].

Як зазначалося вище, термін “безпека держави” може вживатися як у широкому, як синонім терміну “національна безпека”, так і у вузькому розумінні цього слова. У цьому випадку ми маємо зважати на те, що об’єктом забезпечення безпеки є не все те сумарне, комплексне, що існує і функціонує в державі, не загальні інтереси тощо, а саме лише держава, її основні ознаки. Саме на захист зазначених вище ознак направлені усі зусилля утворених державою інституцій при забезпеченні її безпеки. А оскільки вжиття терміну “безпека держави” одночасно у широкому і вузькому розумінні цього слова, є не цілком зручним, то на наше переконання є доцільним його поділ на термін “безпека України”, що рівнозначно терміну “безпека держави” у широкому розумінні цього слова як “національна безпека”, та на термін “державна безпека”, що рівнозначно терміну “безпека держави” у вузькому розумінні цього слова. Крім того, зазначене буде відповідати положенням морфології української мови в частині творення та правопису присвійних прикметників, що вказує на належність безпеки до того, чи іншого його виду чи підвиду.

Як вже зазначалося вище, наведений вище перелік основних ознак держави, які, на нашу думку, мають бути захищені від загроз, є своєрідною “критичною масою” щодо існування будь-якої держави, а тому наявність відповідних загроз функціонуванню саме цій категорії основних ознак держави є передумовою для виникнення реальної загрози існуванню самої держави. З урахуванням зазначеного, терміну “державна безпека”, на нашу думку, доцільно дати наступне визначення: – це збалансований стан функціонування держави, як політичного інституту влади, який досягається шляхом прогнозування, попередження, виявлення та мінімізації негативного впливу існуючих і ймовірних загроз основним ознакам держави (насамперед, інститутам державної влади, територіальній цілісності, суверенітету, грошово-кредитній та податковій системам) та дозволяє державі ефективно реалізовувати своє соціальне призначення щодо забезпечення подальшого розвитку особи (громадянина), суспільства та держави.

Як видно з наведеного, зазначена дефініція, як і дефініція “безпека”, базується, насамперед, на ціннісному, гуманістично-цивілізованому підході. Однак, як показують події в світі, і воєнна складова на сьогоднішній день не втратила своєї актуальності. Проте, вона вже не є основною складовою згаданого терміну.

В сучасних умовах, внаслідок заострення уваги до безпеки, розширення знань про неї, уявлення про зазначену категорію в певній мірі змінилися. Це пов’язано з тим, що в міру розвитку людського суспільства, посилення взаємозалежності народів і держав, питання їхніх взаємовідносин трансформувалися в питання їхнього виживання як національно-державних і культурно-етнічних спільнот. В умовах глобальних

трансформаційних змін проблема безпеки не обходить жодної країни світу. Отже, йдеться про необхідність збереження самого роду людського.

Нині з’явилася тенденція відходу від концепції “державна” чи “національна” безпека до концепції глобального рівня вирішення проблем усього людства. І це правильний і необхідний шлях, оскільки лише завдяки колективному розуму, колективним зусиллям, використовуючи цивілізовані надбання, можна убезпечити людство від глобальних потрясінь і катастроф, що може бути неминучим і невідворотнім у разі нехтування загальнолюдськими цінностями та недооцінки ймовірних загроз. Інтереси людства в цілому, як спільноти, фокусуються на глобальних проблемах. Ці проблеми інакше називають загальнолюдськими, вони формуються стихійним чином, являючись невідворотнім результатом світового соціального прогресу. Основу глобальної безпеки мають становити національні безпеки держав, що забезпечують їхній стабільний розвиток і не створюють загрози сусідам. Тільки такі держави можуть створювати колективні і регіональні системи безпеки [11]. Однак, щодо глобальної безпеки – то це предмет окремого дослідження.

Використана література

1. Ситник Г.П., Олуйко В.М., Вавринчук М.П. Національна безпека України: теорія і практика : монографія ; за заг. ред. Г.П. Ситника. – Хм.; К.: Вид-во “Кондор”, 2007. – 616 с.
2. Про Концепцію (Основи державної політики) національної безпеки України : Постанова Верховної Ради України від 16 січня 1997 року // ВВРУ. –1997. – №10. – Ст. 85.
3. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 року // ВВРУ. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
4. Гончаренко О., Джангужин Р., Лисицин Е. Громадянський контроль і система національної безпеки // Національна безпека України. – 2003. – № 1. – С. 39 – 46.
5. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку) : навчальний посібник / Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т. – Ірпінь: Академія ДПС України, 2000. – 304 с.
6. Кара-Мурза С.Г. Что такое нация? – Режим доступу : [//www/contr-tv.ru/2028](http://www/contr-tv.ru/2028)
7. Про національну безпеку України : Закон України від 19 червня 2003 року // ВВРУ. –2003. – № 39. – Ст. 351.
8. Моисеев А.А. Суверенитет государства в современном мире. Международно-правовые аспекты. – М. : Научная книга, 2006. – 246 с.
9. Теория государства и права курс лекций ; под. ред. Н.И.Матузова, А.В.Малько. – С., 1995. – 560 с.
10. Общая теория государства и права : академический курс : в 3 т. ; отв. ред.. М.Н. Марченко – Т. 1. – М. : Издательство НОРМА, 2007. – 568 с.
11. А. Кузьменко. Проблеми відповідності стратегії та системи забезпечення безпеки України національним потребам // Юридичний журнал. – 2006. – № 10. – С. 79 – 87.

~~~~~ \* \* \* ~~~~~